

Asmenybės laikysena ribinėse situacijose

(V. Mačernis, B. Krivickas, A. Škėma)

Ribinės situacijos – tai žmogaus susidūrimas su gyvenimo išbandymais, kai tenka priimti sunkius sprendimus, galinčius nulemti ne tik paties žmogaus, bet ir aplinkinių gyvenimą. Tos situacijos gali būti įvairios: mirtis, karas, trėmimai, represijos, pagrobimas. Tie lemiami momentai yra dideli žmogaus fizinės ir dvasinės stiprybės išbandymai, vertybių patikrinimas. Dažnai žmogus nebūna pasiruošęs iškęsti didelį spaudimą ir stresą, todėl neretai pasielgia spontaniškai, nesugeba išlaikyti blaivaus proto. Vieni bando prisitaikyti, elgtis labai atsargiai, kiti drąsiai kovoja su likimo mestais iššūkiais. Tačiau tiek vieniems, tiek kitiems svarbu atrasti teisingą kelią. Taigi, šiandien būtent ir bandysiu aptarti įvairius asmenybės laikysenos ribinėse situacijose pavyzdžius remdamasis lietuvių literatūros kūriniams ir konkrečiomis asmenybėmis.

Pirmiausia manyčiau, kad viena svarbiausių atsvarų karo ir katastrofų akivaizdoje žmonėms galėtų būti kūryba. Būtent nugrimzdus į savo vaizduotės pasaulį, į globalias amžius atlaikiusias visuotines idėjas, galima savotiškai atsitraukti nuo realaus pasaulio absurdo, rutinos, pasipriešinti beprasmybei. Tokiais kūriniams kūrėjai išreiškia egzistencinį susirūpinimą dėl žmogaus, jo likimo. Vienas iš garsiausių II pasaulinio karo metu pasireiškusių jaunųjų poetų Vytautas Mačernis sakydavo: „Mokėkime gyventi nors ir dūžtančiose formose.“ Jis pats tai patyrė 1940m. birželio 5d., kai su keliais bičiuliais atšventė devynioliktąjį gimtadienį, o po kelių dienų Kauno Laisvės alėja jau važiuo rusų tankai. Jo draugas poetas Nagys niekaip negalėjo suprasti, kaip Mačernis įstengia tokiu beviltišku metu, kai viskas, kas brangu, amžiams nužudyta brutaliomis ir nesuprantamos politinės mašinos, dar kurti ir planuoti, lyg nieko nebūtų atsitikę. Ir ne šiaip sau kurti, o bandyti atsakyti į sudėtingus klausimus, ieškoti gilesnių prasmų. Svarbiausiais savo kūriniams – eilėraščių ciklu „Vizijos“, rinkiniu „Žmogaus apnuoginta širdis“, „Metų sonetais“ – Vytautas Mačernis kelia egzistencinius klausimus, susijusius su gyvenimo prasmės, laimės, mirties paslaptimis, išryškina subjektui svarbias ribines situacijas, būties kančią, apsisprendimus. „Žiemos sonetų“ lyrinis subjektas prašo Dievo neatimti iš jo „klydimo teisės“, nes jis nori savo gyvenime patirti nuopuolių, susidurti su gyvenimo sunkumais, kuriuos įveikęs gali pajusti tikrąją gyvenimo laimę. O štai „Rudens sonetų“ eilėraščių žmogus klaidžioja po gyvenimą ir susiduria su gyvenimo beprasmybe, tačiau po ilgų kančių jis supranta, kad tik savo pastangomis galima atrasti gyvenimo tiesą ir prasmę, kad jokie filosofai galutinai neatsakys į jam rūpimus klausimus. Taip poetas išreiškia savo idėją, kad būties prasmės suvokimas gali padėti žmonėms išsilaikyti karo, katastrofų laikais, kad poeto misija – atverti būties tiesas. Karo baisumai ir beprasmybė nugramzdina į neviltį, sukelia bejėgiškumo jausmą (cituojau): „Garsus Toreador, mirtis baisioji,/ Gyvenimo arenoj vaikšto išdidi,/ Ir pergalėm naujom kasdien triumfuoja – / Jai turi pralaimėt sunkioj kovoj visi.“ Tad V. Mačernis išdrįso pažvelgti tiesiai į akis šitai siautėjančiai mirties būtinybei, nesislėpdamas nei už religijos pažadėto sielos nemirtingumo, nei už istorijos progreso siūlomo žemei teisingumo ir žadamos taikos. „Gyvybės ir mirties lygtis“ poetui tenka spręsti kosminėje tuštumoje, nesitikint jokie paguodžiančio atsakymo. Tokiomis akimirkomis kūryba padeda atlaikyti būties absurda, rasti vidinių jėgų ištverti ir išgyventi. Išlikti išdidžiam ir laisvam ribinėje situacijoje – svarbiausia vidinio pasipriešinimo nuostata. Toks yra Vytauto Mačernio „Vizijų“ ir „Metų sonetų“ žmogus.

Kitas lietuvių rašytojas, literatūros kritikas, vertėjas Bronius Krivickas – tai kūrėjas, kuris apsisprendžia imtis ginklo, aktyviai priešintis okupantams – pasirenka laisvę bet kokia kaina. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, juo pradeda domėtis sovietinis saugumas. Tenka nutraukti mokytojo darbą Biržų mokykloje ir trauktis į mišką, paskui du savo brolius, kurie jau partizanavo Nemunėlio Radviliškio ir Skaistkalnės miškuose. Krivickas visuomet siekė būti kaip inteligentiškas,

išsilavinęs žmogus, todėl miške jis atrodė neįprastai – vaikščiojo su skrybėle, akiniais, be „o“ kartu rankose laikė ir ginklą. Partizanaudamas rašytojas kūrybinės veiklos nenutraukė, ypač tvirtą asmenybę ir laikyseną rodo jo nuveikti literatūriniai darbai: kūrė eilėraščius, sonetus, išvertė apie 70 J. V. Gėtės sonetų (beje, jam ir pačiam buvo artima soneto forma), rašė publicistiką, rūpinosi partizanų spauda, redagavo laikraštį „Laisvės kova“ ir daug jam rašė, spausdino savo eilėraščius, straipsnius, pranešimus, užsienio informaciją; taip pat studijavo rusų, latvių, prancūzų kalbas. B. Krivicko eilėraščiuose atsiskleidžia partizano kelią pasirinkusio žmogaus jausena – pasiryžimas aukotis, liūdesio, vidinės ramybės būsenos. Taip pat - labai aiškiai savo pasirinkimo kainą suvokusio žmogaus likimas. Vėlyvuosiuose Krivicko eilėraščiuose labai svarbi laisvės, garbės tema. Susiklosčiusi padėtis iš žmogaus reikalauja labai aiškiai apsispręsti. Kylantis į ataką prieš kur kas stipresnį priešą žmogus yra ir savojo herojiško poelgio įkvėpėjas, ir galbūt vienintelis jo liudytojas. 1951 m. rašytame eilėraštyje „Kai kovoj kelies tu į ataką“ akivaizdu, kad nelieka vilčių laimėti, likti gyvam nepasidavus, bet mūši – kad ir žūdamas – laimės tas, kuris renkasi aukojimosi kelią. Tokia lemtis ištiko ir patį Bronių Krivicką - jis žuvo nugyvenęs trisdešimt trejus metus, 1952 m. rugsėjo 21 d. Raguvos miške, kai jo bunkerį išdavė į saugumiečių rankas patekęs apygardos partizanų vadas Kimštas. Taigi, tokiu būdu Krivickas apgynė savo idealus, vertybes, išliko oriu ir laisvu žmogumi. Tokia jo herojiška laikysena yra moralinės pergalės įrodymas.

Dar norėčiau pakalbėti ir apie tai, kaip du XX a. pasauliniai karai paliko gilių žaizdų žmonių gyvenime, pasaulėvokoje. Lietuvai itin skaudus buvo XX a. vidury, kurį literatūrologas M. Kvietkauskas vadina katastrofų laikotarpiu. Tai tokia ribinė situacija, kai daugeliui teko susidurti su gyvenimo beprasmybe, kai buvo pamirštas bet koks žmoniškumas. Vienas įdomiausių kūrinių šia tema – egzodo rašytojo A. Škėmos romanas „Balta drobulė“, sukurtas 6 dešimtmetyje JAV. Galima teigti, kad tai įtemptos egzistencinės prasmės paieškos sudužusių iliuzijų pasaulyje. Šiame romane apmąstomi pasaulio pokyčiai, Vakarų civilizacijos raida, prasidedanti aukštu idėjų polėkiu ir besibaigianti ideologinėmis prievartomis, žmogaus dvasine krize. Pagrindinis romano veikėjas Antanas Garšva – žmogus, kuris susiduria su skaudžia laikotarpio tikrove, patiria vertybių ir asmens tapatybės krizę. Garšva – paties Škėmos prototipas. Anot kritikės Elenos Bukelienės, „tai tikras XX a. žmogus, pakėlęs didelį katastrofiškos epochos krūvį“. Didelis iššūkis išgyventi, išlikti, kai pasaulis sumaterialėjęs, persmelktas abejingos miesčioniškos egzistencijos, jam nebereikia tikrojo meno. Svarbiausia tai, kad Garšva yra asmuo, netekęs tėvynės, savo šaknų. Juk jam, kaip ir tūkstančiams lietuvių, teko rinktis – arba tarnauti okupantams savo kūryba, arba eiti kovoti prieš sovietus su ginklu rankoje, arba pasitraukti į Vakarus. Garšva renkasi trečiąjį kelią. Bėgdamas nuo dūžtančio pasaulio, patenka į kitą, visai svetimą pasaulį, kur kūrėjas, maištaujantis prieš nusistovėjusią tvarką, nebereikalingas. Jis dėvi teatro kostiumą primenančią uniformą, o privalomos baltos pirštinės uždengia motinos dovanotą žiedą, kuris yra Garšvos asmens tapatybės ženklas ir simbolinė jungtis su praeitimi bei Lietuva. Apsivilkęs uniformą žmogus nebeturi teisės būti savimi, taisyklės griežtai riboja jo išvaizdą ir elgesį, kuris turi tiksliai atitikti viešbučio mechanizmo darbą. Švarko atlapų kampuose pritvirtintas skaičius 87 paverčia svečius aptarnaujantį keltuvinininką savotišku biorobotu, neturinčiu jokių individualybės žymių. Garšva kenčia ne tik dėl beprasmiško darbo – lietuvių kalba tebemąstantis personažas išgyvena tam tikrą dvilypumą angliškai kalbančioje visuomenėje, būdamas poetas, jis dar stipriau jaučia svetimumą ir priešišumą sumaterialėjusiai Amerikai. Garšva norėtų nusivilkti uniformą ir būti tiesiog žmogus, kūrybinė asmenybė, tęsti Mažvydo pradėtą darbą, tačiau jo laisvę negailestingai varžo būtinybė užsidirbti pragyvenimui. Kitų galimybių, be bukinančio keltuvinininko darbo, emigrantas Garšva neturi. Bet kūryba ir tikra meilė yra tie dalykai, kuriais Garšva pasitiki, šių dalykų romane nebandoma nei nužeminti, nei priskirti absurdo sričiai, juose galima mėginti ieškoti atramos.

Taigi, apibendrinamas galiu teigti, kad ribinės situacijos vienaip ar kitaip keičia žmogų. Jos priverčia susimąstyti apie egzistenciją, gyvenimo prasmę, padeda atsirinkti tikrąsias vertybes, tačiau

kartu gali ir moraliai sužlugdyti, žmogų paversti dvasiškai tuščia būtybe, kuriai viskas atrodo beprasmiška. Konkrečios situacijos nulemta įtaka priklauso nuo jos sudėtingumo bei asmens laikysenos, kuri gali būti įvairi: atsargumas, bėgimas nuo gyvenimo mėtų iššūkių, bandymas prisitaikyti arba gebėjimas išlikti tokiam, koks esi, tvirtos pozicijos turėjimas bei noras bet kokia kaina išsaugoti bendražmogiškąsias vertybes. O karų, okupacijų, vertybių žlugimo ir niveliavimo, t. y. ribinėse situacijose, nepasiduoti likimui, išlaikyti žmogiškąjį orumą, neprarasti vilties padeda kūrybos galia ir žmogaus vidinis tikėjimas.